

Homoversiteiten en kunst

De mogelijke positieve invloed van het postmoderne denken op ons onderwijs

Lewis Dijkstra

Student aan de London School of Economics

Le savoir postmoderne n'est pas seulement l'instrument des pouvoirs. Il raffine notre sensibilité aux différences et renforce notre capacité de supporter l'incommensurable. [1]

J.F. Lyotard, *La condition postmoderne*.

Over het postmodernisme

Velen omschrijven het begrip 'postmodernisme' als leeg. Een modeterm die door te veel gebruik is uitgehold. Sommigen beschrijven de filosofie die erachter zit als een filosofie die zich enkel laat definiëren als een negatie van het modernisme. Een filosofie die niet zelfstandig bestaat. Op deze zaken wil ik in dit artikel niet ingaan. In dit artikel zal ik het hebben over de mogelijke positieve invloed die het postmodernisme op de manier van lesgeven kan hebben.

De radicale overtuiging dat alle kennis onzeker is, is een standpunt dat men natuurlijk niet graag huldigt in de tempel der wijsheid. Onze scholen en universiteiten hebben als doel de leerlingen Kennis (met hoofdletter) bij te brengen. Kennis die exact gereproduceerd moet worden. Een relativiserende noot wordt al vlug overgeslagen; twijfel brengt de leerlingen toch alleen maar in de war. Het woord universiteit impliceert het al: dit is kennis die het universum omspant, universele kennis. Zeggen dat die kennis onzeker is, lijkt even verstandig als een lezing te beginnen met: "Wat ik nu ga zeggen, is onbelangrijk". Toch is de sprong van onzeker naar onbelangrijk helemaal niet zo evident. Integendeel, eigenlijk begint een discussie pas interessant te worden als men begint te spreken over zaken die niet noodzakelijkerwijs juist of fout moeten

zijn, 0 of 1 moeten zijn om in computertaal te spreken. Kan iets dat juist of fout is emanciperend werken, kan dit fascineren of aanzetten tot discussie? Soms geven feiten wel aanleiding tot een nieuwe interpretatie, maar dan zijn we weer beland bij het onzekere: een interpretatie.

Leidt onzekerheid tot passiviteit?

Een andere veel gehoord verwijt is dat het postmodernisme, en onzekerheid in het algemeen, leidt tot passiviteit of tot een erg conservatieve houding. Maar men kan gerust gemotiveerd zijn, geëngageerd zijn kan ook. Als men eerst 200% overtuigd moet zijn dat men gelijk heeft, dan wordt het natuurlijk wat moeilijker. Toch geloof ik dat ook hier enige twijfel niet zou misstaan. Als men weet wat er allemaal met de beste bedoelingen compleet misloopt, dan zou een beetje scepsisme geen kwaad kunnen. Dit scepsisme is ook noodzakelijk om te kunnen leren uit gemaakte fouten. Als men overtuigd is dat men toch al weet wat men moet doen, dan verliest men veel zaken, waaruit men veel zou kunnen bijleren, uit het oog. In het geval van de studenten is hun een valse werkelijkheid voorspiegelen, waarin waarheden zeker zijn, geen goede voorbereiding op hun latere werksituatie. Managementtheorieën leren ons dat beslissingen zelden met 100% zekerheid of volledige informa-

tie kunnen genomen worden. Het is kwestie van wachten op het goede moment waarop men voldoende informatie en relatieve zekerheid heeft om een gecalculerde gok te wagen. Wacht men te lang dan heeft men zijn kansen verspeeld. Hierop zou men studenten op zijn minst attent moeten maken. Het kunnen omgaan met onzekerheid wordt steeds belangrijker in een maatschappij waarin iemand nog zelden zijn hele carrière binnen één bedrijf aflegt en waarin 'dankzij' de versnelde communicatie de stabiliteit van bedrijven en zelfs van een nationale economie sterk is afgenomen.

Van één waarheid naar een veelheid van mogelijke waarheden

Eigenlijk draaide de zoektocht naar de Enige Waarheid in de praktijk op iets uit dat men nu weleens postmodern (in de negatieve zin) zou durven noemen: een nieuwe toren van Babel waarin allerlei visies op de waarheid naar voren worden gebracht zonder dat er al te veel naar elkaar wordt geluisterd, want de anderen hebben het licht toch nog niet gezien.

'The purpose of scientific method is to select a single truth from among many hypothetical truths. That, more than anything else, is what science is all about. But historically science has done exactly the opposite. Through multiplication upon multiplication of facts, information, theories and hypotheses, it is science itself that is leading mankind from single absolute truths to multiple, indeterminate, relative ones.'[2]

De zoektocht naar de waarheid was als de tocht naar het middelpunt van de aarde en contact met andere onderzoekers, behalve in de kleine *équipe* met wie men werkt, was niet echt noodzakelijk. Het was een soort *race* en men probeerde om als eerste de waarheid te vinden. Iedereen kan vertrekken van een ander punt op een bol in de richting van het middelpunt, zonder dat de af te leggen weg langer is. Vanuit die visie is communicatie en/of samenwerking niet noodzakelijk; soms is er zelfs een verbod om informatie door te geven aan bijvoorbeeld de concurrentie. Nu is plots het middelpunt zoek geraakt en moet men zich ten opzichte van elkaar plaatsen om zich te kunnen oriënteren. Men

moet zich bij wijze van spreken aan elkaar vasthouden om niet in het ijle weg te zweven.

Maar het postmodernisme is meer dan de moderne praktijk tot de norm verheffen, meer dan zich gewoon bij de praktijk neerleggen. De radicale onzekerheid zou ertoe moeten leiden dat men diep doordrongen is van de feilbaarheid van zijn mening [3], bewust is van het gebrek aan een legitimerend meta-verhaal en men vanuit die positie een andere visie ook een kans op waarheid moet gunnen.

Bourdieu [4] heeft het ook over het historisch onbewuste dat in elk van ons aanwezig is en meesprekt en ons verdeelt. Dit is een reden te meer tot voorzichtheid en respect voor anderen mening (los van het feit of die mening al extra gewicht krijgt door diploma's of andere vormen van maatschappelijke erkenning). Bourdieu beschouwt dit natuurlijk binnen het streven naar het universele (de ultieme taak van een intellectueel).

De afbeelding versus de tekst

We zijn van een lineaire waarheidsopvatting, waar we alles op één as konden zetten, al de uitspraken naargelang van hun waarheidsgetrouwheid, *overgestapt* op een *multidimensioneel* waarheidsconcept. We kunnen ons nog enkel ten opzichte van elkaar oriënteren en niet meer t.o.v. een centrale waarheid. Om een volledig beeld te krijgen moeten we de verschillende standpunten in overweging nemen. Een beeld, of preciezer de afbeelding, is ook de juiste metafoor voor het postmodernisme. De afbeelding representeert het afgebeelde maar valt er niet mee samen. De afbeelding is ook onvolledig. Andere representaties zijn mogelijk zonder dat het erg duidelijk is welke beter is of vollediger. Elke afbeelding heeft zijn voor- en nadelen. Men zoekt een geschikte afbeelding in functie van het doel waar men het voor nodig heeft. De afbeelding is ook artificieel net zoals onze waarnemingen, onder meer bepaald door ons onderbewustzijn. Een tekst is noodgedwongen lineair - alhoewel we gewend raken aan hypertext die het mogelijk maakt vanuit een tekst verschillende richtingen uit te gaan, een systeem dat veel op Internet wordt gebruikt, ook vaak gebruikt als symbool

voor de postmoderniteit of althans voor één van de kenmerken ervan - een afbeelding kan men altijd vanuit verschillende kanten (standpunten) benaderen. Maar toch is dat niet voldoende: al die afbeeldingen kunnen niet het afgebeelde volledig vatten. Niet alleen is de afbeelding onvolledig, *het vervormt het afgebeelde ook, zoals een foto vanuit kikkorsperspectief*. De gebruikte theorieën kunnen beschouwd worden als onvolledige, gedeeltelijke afbeeldingen van een veronderstelde werkelijkheid.

Wat voedt een gezonde discussiecultuur?

Een discussiecultuur waar men ondanks verschillen in wereldvisie een gedeelde opvatting als vertrekpunt voor een reële communicatie zoekt, en waar men vooral ook probeert, indien geen respect, toch plaats voor een andere wereldbeeld of een andere opinie te laten (en hiermee bedoel ik niet een plaats in een andere stad of stadsdeel) lijkt in België - waar men al naar een andere universiteit moet gaan om een andere zuil aan het woord horen - fundamenteel onmogelijk. Als men niet verwacht dat professoren van een verschillende religieuze of ideologische strekking kunnen samenwerken, hoe kan men dan verwachten dat de rest van de samenleving dit wel doet? De non-communicatie tussen de verschillende strekkingen lijkt mij een van de grootste hinderpalen om een goed maatschappelijk debat te verwezenlijken, een klimaat te bevorderen waar kruisbestuiving bijna vanzelfsprekend is, en zodoende een steriele gemeenschap waarin iedereen zijn plaats moet zoeken binnen de gepropageerde waarheid en men hoogstens een licht accentverschil tegenkomt, te vermijden.

Binnen deze context is elke, nieuwe politieke formatie die hoopt haar kiespubliek bij verschillende partijen te vinden, ten dode opgeschreven. Het conservatisme is geïnstitutionaliseerd, de verzuilde samenleving die al lang dood had kunnen zijn, wordt kunstmatig in leven gehouden door instellingen die in hun isolement blijven voortvegeteren.

Getuige hiervan is de onmatige zekerheid waarmee professoren hun visie op de realiteit doceren, of liever 'preken' want een dialoog is niet gewenst, niet met professoren van een an-

dere opvatting en zeker niet met de onwetende studenten. De radicale onzekerheid die het postmodernisme postuleert zou hen de nodige nederigheid moeten bijbrengen, die noodzakelijk is voor een behoorlijke discussiecultuur, die hier blijkt te ontbreken. De zekerheid die deze heren bezigen, is niet bedoeld als polemiek. Een polemische uitspraak probeert een probleem in al zijn eenzijdige scherpte te stellen, die de duidelijkheid ten goede komt, en boven alles om een reactie schreeuwt. Een polemiek stimuleert en animeert een discussie. Maar zoals Marc Reynebeau scherp stelt "Vlaanderen en polemiek, het rijmt niet" [5]. Het doel van het onderwijs: vaste kennis of zelfstandig inschattingsvermogen?

Twijfel scherpt de geest, schenkt veel aandacht aan de argumentatie, en richt zich niet alleen op het antwoord dat als een papegaai op de examens moet worden gereproduceerd. Argumenteren is een kunst, en de regels van die kunst moeten geleerd en beoefend worden. Wat zijn steekhoudende argumenten? Wat is pure demagogie? Dit leert men slechts al doende.

Maar professoren lijken zich nauwelijks aan die deontologie te storen als het erop aan komt om een student het zwijgen op te leggen. De makkelijkste oplossing is natuurlijk de demagogische: de prof probeert de lachers op zijn hand krijgen in de hoop dat die student nu eindelijk zijn mond houdt. Het gebeurt zelden dat hij [6] probeert aan de vrager en zijn medestudenten uit te leggen waarom hii deze kijk prefereert en hen probeert te overtuigen. Hoe deze praktijk te rijmen valt met klachten over de zwijgzame en te volgzame studenten, is mij een raadsel; niet dat iedereen zich moet (of kan of wil) ontwikkelen tot een superkritische persoonlijkheid.

Dat de waarde van het onderwijs misschien niet uit de kennis die men opdoet bestaat maar eerder uit kritisch leren omgaan met complexe informatie, kan men hoegenaamd niet afleiden aan de manier waarop er vaak gedoceerd of geëxamineerd wordt. Dat een accentverschuiving naar informatieverwerking en opinievorming wenselijk is, lijkt duidelijk. Het aantal hypothesen neemt exponentieel toe. Als de studenten op de universiteit enkel een bepaalde, onmiddellijk gedateerde, schijf van de hypothesen moeten van

buiten leren, is dit niet de beste voorbereiding op de situatie waarmee ze later geconfronteerd zullen worden, namelijk een gigantische hoeveelheid nieuwe hypothesen, waaruit zij de hypothese moeten zoeken die hen zal helpen bij hun onderzoek. Het onderwijs in België moet meer worden afgesteld op de noden van onze tijd, namelijk het individueel leren verwerken van nieuwe informatie en vooral leren die informatie zelfstandig te kunnen situeren, kaderen en evalueren.

Homoversiteiten

Uit het artikel *Against Relativism* van Henry Rosemont Jr. heb ik het begrip 'homoversal' ontleend. Hij definieert het als volgt: "for all human beings, physiologically as mentally constituted as they are." [7]. Van dat begrip maak ik dan de homoversiteiten. Ondanks het feit dat de functie van dit begrip een soort dam tegen het relativisme zou moeten zijn, vermoed ik dat aan het begrip homoversiteiten onvermijdelijk een notie van relativiteit zal kleven, een referentie naar het menselijke en dus het feilbare, van de docent in kwestie maar ook van kennis in het algemeen, en ook een herinnering aan het feit dat mensen het nog lang niet over vele zaken eens zijn. Het impliceert niet dat we het noodzakelijkerwijs eeuwig met elkaar oneens moeten blijven, maar wel dat we het nu niet zijn en dat dat nog wel enkele generaties zo kan blijven. De term heeft ook een licht bombastische, en dus ironische bijklank. Het is duidelijk geen postmodern concept, maar een heel valabel modern, misschien een beetje opgerekt alternatief.

Het verschil tussen gelijktijdige inconsequentie en incommensurabiliteit

Het postmodernisme krijgt vaak de schuld van uitspraken als de volgende: "Consequentie vind ik veel erger dan inconsequentie, want een mens zit niet consequent in elkaar. Een robot is consequent. De mens heeft het recht van mening te veranderen." [8]. In de geciteerde zin overbrugt Leo De Haes zonder enige moeite de gigantische kloof tussen wat is en wat wenselijk is. Hans Magnus Enzensberger heeft het in zijn *Lof der inconsequentie*, waar De Haes naar verwijst,

over het recht om van mening te veranderen, en dat dat moet kunnen zonder compleet gezichtsverlies en dat zo iemand nog altijd zinnige dingen kan beweren. Het bewijs dat iemand voor rede vatbaar is, wordt juist geleverd doordat hij van mening kan veranderen (op basis van nieuwe inzichten nemen we dan aan). Maar De Haes impliceert meer, deze zin geeft mensen ook het recht op synchrone inconsequentie (waar H.M. Enzensberger geen woord over rept). Misschien heeft Leo De Haes dat recht ook zelf nodig om zijn boek *Cultuur is oorlog* recht te houden. Aan de ene kant heeft hij het over de groeiende diversiteit die hij als een positieve evolutie beschouwt en aan de andere kant tracht hij bepaalde evoluties binnen de beeldende kunst te delegitimeren.

Fragmentatie van ons wereldbeeld en dus van de gebruikte logica

De Haes heeft het ook over de wereld die in fragmenten uiteenbarst. Maar een poging om die fragmenten te beschrijven of begrenzen vind ik niet terug in zijn boek [9]. Hij beweert een pleidooi te houden voor normen [10]. In zijn boek vind ik echter normen die grenzen overschrijden die ze beter hadden gerespecteerd, zoals de ambachtsnorm in de kunstwereld. De vragen die hij stelt zijn heel wat interessanter dan zijn pleidooi voor normen. Het postmodernisme is misschien (voorlopig) beter in het stellen van vragen dan het geven van antwoorden. Maar ik betwijfel of De Haes zichzelf als postmodernist zou typeren [11].

Inderdaad, alles splitst zich op, er is geen allesomvattend systeem of dogma meer, geen meta-verhaal, en daar heeft Jean-Francois Lyotard het ook over als hij spreekt over het einde van de grote verhalen. Zijn beschrijving van micrologieën komt inderdaad neer op regels die enkel nog gelden voor kleine gebieden. Maar dit hoeft niet je reinste willekeur te impliceren. Micheal Waltzer probeert in zijn *Spheres of Justice* juist gebieden af te bakenen waarbinnen bepaalde distributieregels van een bepaalde cultuur gelden. Maar hij biedt ons geen legitimerend meta-verhaal aan. Een grens haalt zijn rechtmatigheid uit de relatieve consensus die binnen een be-

paalde maatschappij heerst. Hij kan op deze manier veel zaken die wij als immoreel beschouwen, verklaren als een distributieregel die buiten zijn rechtmatige sfeer wordt gehanteerd. Het meest bekende voorbeeld is natuurlijk geld, dat zijn grenzen overschrijdt. Men kan het voorbeeld van het huwelijk nemen: nu wordt een huwelijk dat wordt gesloten uit wederzijdse liefde als ideaal beschouwd. Maar dit is een relatief recent verschijnsel, want inspraak van de partners is een recent fenomeen. Er zijn nog altijd culturen waar men uitgehuwelijkt wordt of waar een huwelijk met verscheidene vrouwen als normaal wordt beschouwd.

In zo'n context is het niet erg gepast dat een professor doet alsof hij de waarheid in pacht heeft en de studenten de enige correcte weg naar die ene waarheid laat zien, die hij al dan niet gevonden heeft. Nee, nu zou hij moeten beginnen met zichzelf te beschrijven in die centrumloze ruimte waar het onderzoek plaatsvindt. En dan zou het nog altijd een beetje mager zijn als hij dan slechts overgaat tot het uitleggen van zijn standpunt. Interessanter zou zijn dat hij de standpunten uitlegt van mensen met wie hij het niet honderd procent eens is. Daarin zou natuurlijk wel de correctheid moeten gehanteerd worden dat hij duidelijk maakt wanneer hij slechts die positie beschrijft en wanneer hij zijn opinie over dat standpunt geeft. Los van de feiten dat heel veel syllabi geschreven worden zonder dat de professor er de nodige tijd voor kan vrijmaken, dat sommige syllabi zonder voldoende kennis ter zake worden geschreven, dat niet alle professoren begenadigde schrijvers zijn, is het veel interessanter om een kritische kadreering te krijgen van een boek dat geschreven is door iemand die wel al die kwaliteiten bezit en de tijd ervoor heeft vrijgemaakt, dan een uitleg te krijgen over een zelfgeschreven syllabus, waarvan tekortkomingen natuurlijk niet door de schrijver zelf worden gesignaleerd, laat staan dat men een gedegen uitleg krijgt over alle veronderstellingen die de auteur in het werk onvermeld laat, of een nauwkeurige beschrijving van zijn wereldvisie. Op een bepaald moment zouden we misschien tot de conclusie komen dat er in de sociale wetenschappen ook standpunten/realiteiten voorko-

men die elkaar uitsluiten maar toch allebei bestaan zoals in de natuurkunde, bijvoorbeeld licht dat men enkel of als deeltjes of als golven kan waarnemen.

Het voorbehoud waar Rudi Laermans ons, als we trachten het culturele handelen te analyseren of te verklaren, in het artikel *Handelen al zwi-gend* [12] toe oproept, lijkt mij absoluut geen verspilde moeite, als men ziet hoe sommige sociale wetenschappers met onmatige zekerheid durven verklaren dat een bepaald sociaal gedrag te herleiden valt tot een paar elementen die niet eens de essentie van het gebeuren raken. Zoals het verklaringmodel van H. Ganzeboom dat Hans De Witte en Therèse Jacobs hanteerden in hun onderzoek *De deelname aan 'populaire' en 'elitaire' cultuur in Vlaanderen* [13]. Het verklaringmodel hanteert vier factoren: het beschikbare geld, de beschikbare tijd, de mate waarin men over de vaardigheden die nodig zijn om culturele informatie te verwerken beschikt en statusoverwegingen. We laten de eerste twee factoren buiten beschouwing. De factor vermogen om informatie te verwerken is volgens Ganzeboom deels afhankelijk van de aangeboden vaardigheden, en deels het gevolg van culturele kennis en ervaring. Dit is dus het antwoord op het nature-nurture vraagstuk. Individuele variatie die niet door determinatie vanuit de omgeving kan worden verklaard, wordt aan aangeboren vaardigheden toegeschreven. De enige invloed die aan de persoon zelf wordt gegeven, is hij onmiddellijk weer aan de genetische predestinatie kwijt. Is dit een soort verwetenschappelijkt fatalisme? Maar het wordt nog grover. De laatste factor is dus statusoverwegingen. Dit zou dus de enige invloed van de medemens op onze culturele activiteiten zijn. Laten we eerst even proberen na te gaan waar dit allemaal op voortborduurt. Dit veronderstelt:

1. dat er een consensus bestaat over welke culturele activiteiten het meest status schenken.
2. dat zij die participeren aan kunstvormen die minder status opleveren dit enkel doen uit gebrek aan geld of tijd of informatieverwerkingsvermogen.

Het lijkt mij vrij duidelijk dat deze veronderstellingen, die overigens niet werden geëxplici-

teerd, nogal onrealistisch zijn, om het zachtjes uit te drukken. Ik geloof helemaal niet dat een arbeider meer status zal hechten aan een tenniswedstrijd dan aan een voetbalwedstrijd. Een liefhebber van hedendaagse muziek hecht waarschijnlijk niet meer status aan een klassiek concert van Mozart dan aan een hedendaags concert van om het even wie. Ik vraag me zelfs af in hoeverre een algemeen erkende statushiërarchie van de kunsten in de verschillende geledingen van onze maatschappij, waar het relativisme en het individualisme opmars maken, nog terug te vinden is. Zelfs als we zoeken binnen een bepaalde vriendenkring of er een bepaalde statushiërarchie is die iedereen aanvaardt, lijkt het me nog twijfelachtig of we die zullen vinden.

Als men zou onderzoeken welke invloed de kennisname van de participatie aan een bepaalde voorstelling van persoon x op persoon y heeft, vermoed ik dat we eerder gevoelens als interesse, desinteresse, afgunst, onbegrip zullen terugvinden dan statusoebedeling. Natuurlijk, zoals de studie ook uitwijst mocht persoon y een sociale wetenschapper zijn die het artikel van H. De Witte en T. Jacobs gelezen heeft, kan die een redelijk goed gefundeerde gok doen naar de achtergrond van die persoon, maar ook dat is nog niet noodzakelijk verbonden met het toekennen van status. De invloed van de sociale context op culturele participatie speelt zich veel eerder af op het sociale vlak dan op het statusvlak. Als iemand een bepaalde voorstelling bezoekt en de kans is groot dat iemand uit zijn omgeving de voorstelling ook gezien heeft of een echte interesse zal tonen in een beschrijving en opinie van die voorstelling, lijkt mij dat een veel reëlere stimulans dan de mogelijke winst in status. De mogelijkheid om gezamenlijk naar een voorstelling te gaan, is waarschijnlijk ook veel motiverender dan statusgewin. Kenmerkend is bijvoorbeeld het kleine aantal mensen dat alleen naar een voorstelling gaat. Tickets die men kan winnen op de radio, worden ook altijd per twee weggegeven. Blijkbaar weten de radiomedewerkers meer van de culturele gewoontes en motivaties van de bevolking dan bepaalde sociale wetenschappers. Waarom zou iemand alleen naar een voorstelling gaan? In het verklaringsschema is niet eens plaats

gemaakt voor genot, een toeschouwer kan genieten van een voorstelling of is dit gewoon een neveneffect van zijn informatieverwerkingscapaciteit? Vandaar dat voorbehoud hier wel op zijn plaats is. Hiermee hoop ik te hebben aangetoond dat Rudi Laermans zijn pleidooi niet voor niets houdt. Wat me wel verbaast is dat Baudrillard's boek *Dans l'ombre des majorités silencieuses* uit 1978 niet in zijn artikel wordt vermeld. De titel van het boek suggereert al een gelijkaardig onderwerp. 'Cultuur als limiet van kennis, als een oneindig uitgestrekte zeer van momentane mogelijkheden waarin de objectiverende blik noodzakelijk verdrinkt, ten onder gaat, verzwelgt...' [14]. Het boek van Jean Baudrillard sluit nauw aan bij het tweede deel van Laermans artikel, waar dit citaat ook uit komt. De toon van Baudrillard is wel lyrischer, en zijn oppering dat kennis van de massa onmogelijk is geworden strekt zich niet alleen uit over de cultuur, maar over al de activiteiten die men probeert in kaart te brengen.

Conclusie

In het licht van de radicale onzekerheid die het postmodernisme poneert, zou ik voor een herziening van de onderwijs in België willen pleiten:

1. Een grondige herziening van welke vakken echt verplichte stof zijn en welke eigenlijk naar de keuzevakken kunnen verhuizen, is vereist zodat de studenten zelf een keuze kunnen maken uit de vakken die hun interesseren met een leraar of professor die hun capabel lijkt. Dit zou niet alleen voor het hoger onderwijs moeten gelden, maar ook voor het basisonderwijs.
2. De manier waarop les wordt gegeven zou het kritische denken moeten stimuleren en de zelfstandigheid van de studenten moeten bevorderen en zich niet mogen toespitsen op het slaafse reproduceren van de beperkte visie van de leraar in kwestie.
3. De wet dat professoren zelf hun syllabi moeten schrijven moet worden afgeschaft en het bespreken in de colleges van andermans werk zou moeten gestimuleerd worden.
4. Studenten zouden meer zelf moeten lezen en er een oordeel over vormen; een oordeel waar ze dan daarna deskundig advies over krijgen. Na-

tuurlijk moet dit niet met een hogere werkdruk gepaard gaan, maar met een vermindering van de andere verplichtingen (studenten hoger onderwijs moeten minstens een andere taal machtig zijn en dus ook anderstalige boeken kunnen verwerken).

5. De naam universiteit kan door homoversiteiten vervangen worden om het veranderde karakter van het onderwijs nog eens te beklemtonen.

- [1] Jean-Francois Lyotard, 1979, *La condition postmoderne*, Les Editions des Minuits, Paris, p.9.
- [2] Robert M. Pirsig, 1974, *Zen and the art of motorcycle maintenance*, Vintage, London, p.119.
- [3] Dit bewustzijn van de mogelijke feilbaarheid kan men ook terugvinden in het modernisme onder de term fallabilisme, een poging om de onzekerheid, die het postmodernisme poneert, te integreren binnen het modernistisch discours.
- [4] Pierre Bourdieu, 1992, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Editions du Seuil, Paris. Post Scriptum.
- [5] Marc Reynebeau, 1988, *Apollo's klacht*, Kritik, Leuven, p.64.
- [6] Het gebruik van 'hij' is hier louter unisex bedoeld, ik wens hiermee zeker niet te impliceren dat alle professoren mannen zijn of moeten zijn.
- [7] Gerald James Larson and Eliot Deutsch (ed.), 1989, *Interpreting across boundaries*, p.52.

- [8] Leo De Haes, 1995, Interview in *Humo* van 6 juli 1995.
- [9] Leo De Haes, 1993, *Cultuur is oorlog*, Globe, Groot-Bijgaarden.
- [10] Leo De Haes, 1995, Interview in *Humo* van 6 juli 1995.
- [11] Hoewel: eerst luisteren naar Ry Cooder en dan naar Bach klinkt toch veracht postmodern. *Ibidem* 6 juli '96.
- [12] Rudi Laermans, 1995, Handelen al zwiiggend, *Samenleving en politiek*, nr.9/1995.
- [13] Verscheen in de bundel *Op zoek naar de arbeidersklasse*, 1994, Acco, Leuven.
- [14] R. Laermans, 1995, Handelen al zwiiggend. *Samenleving en Politiek*, nr.9/1995, p. 9.

Bibliografie

- Jean Baudrillard, 1978, *Dans l'ombre des majorités silencieuses*, Cahiers d'utopie.
- Pierre Bourdieu, 1994, *De regels van de kunst*, Van Gennep, Amsterdam.
- Hans Magnus Enzenberger, 1990, *Lof van de inconsequentie*, Essays, De Bezige Bij, Amsterdam.
- Leo De Haes, 1993, *Cultuur is oorlog*, Globe, Groot-Bijgaarden
- Hans De Witte (red.), 1994, *Op zoek naar de arbeidersklasse*, Acco, Leuven.
- Jean-Francois Lyotard, 1987, *Het postmodernisme uitgelegd aan onze kinderen*, Kok-Agora, Kampen.
- Jean-Francois Lyotard, 1979, *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, les Editions de Minuit, Paris.
- Marc Reynebeau, 1988, *Apollo's klacht*, Kritik, Leuven.
- Micheal Walzer, 1983, *Spheres of justice*, Blackwell, Oxford U.K.